

Ndụ Ndị Igbo: Etu Ha Si Eji Ilu Emedaobi N'ogbaaghara dị N'Etiti Ha

nke

Ifeka Ogochukwu Roseline, Ph.D.
Ngalaba Linguistics na Igbo
Mahadum Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu
Igbariam Steeti Anambara

Ụmịedemede

Ilu bụ amamihe nke dị omimi ndị Igbo ji achọ asụsụ ha mma. Ha na-atụ ilu site n'usoro ibi ndụ ha, ndumọdụ ha, anya iru ala ha, ziputa nchedo Eke, igba ume ha, nkasiobi ha, udo ha, nzuzu ha, mkparị ha, ikwụwa aka otọ ha, umeala ha, idi ichu n'orụ ha, dgz. (Ifeka O. 2011). Dịka okwu nka e ji achọ okwu mma nke na-aputa ihe mgbe a na-ekwu okwu maobu mgbe e dere ya n'akwukwo, a chọputara na e nwegasiri otutu ilu Igbo ndi Igbo ji emedaobi mgbe e nwere ogbaaghara n'ezinulo, n'umunna, n'ogbe maobu n'obodo. N'edemede a, e nyochara ufodu ilu ndi Igbo, ndi a chọputara na ha bu ngwaoru e ji akpa udo n'udi obula n'ebe esemookwu selitere isi. E ji omumaatu di icheiche wee gbaa ilu ndi ahụ n'anwu dika ngwaoru akpamudo n'ala Igbo.

Mmalite

Ilu dika ndi igbo siri kwu, bu mmanu e ji eri okwu. Ilu di nnukwu mkpa na ndu ndi Igbo. Ezi onye Igbo nwere uche kwube okwu ma o tinyeghi ilu, o na-adị ka akoba akuko ifo ma akonyeghi mbe mana o tinye ilu ndi no nso na-asị na ego e jiri luo nne ya anaghi nna ya n'iyi.

Ndi Igbo na-ewere onye na-aghota ihe ilu putara ka onye nwere uche na oke amamihe. Ilu igbo niile n'udi ha na-eziputa ka ndi Igbo si ebi ndu ha, n'oge ha biri ndu nke ha na-ekwukari n'udi agumagu onu.

A na-eji ilu ekwu okwu di icheiche n'ala Igbo, dika okwu ala maobu ikpe ala, alumi, ike ekpe maobu iri ekpe, nhachi nwaanyi maobu nkuchi nwaanyi, karisa e ji ilu edozi esemookwu di n'etiti obodo na obodo, ogbe na ogbe, umunna na umunna, di na nwunye, nne na umu, dgz.

Ilu bu ejighi ebuli ma si elila dike n'ebe ndozi esemookwu di n'ala Igbo, kama onye Igbo ga-atagheriwe onu o tuo otu ilu ga-achikota n'uzo amamihe okwu a kpu n'onu ozigbo. Mgbe o bua okwu siri ike okenye no n'isi, a tuo ilu ga-eme ka obi daju ma nwoke ma nwaanyi no n'ikpe ahụ. E lebara anya n'ilu Igbo iri ma were nkenke akuko were ziputa n'udi ilu si eme ka onuma daju mgbe ano n'ikpe n'ezinulo maobu n'obodo.

Ilu Igbo ndi a na-ejikari akpa udo n'etiti ndi nwere esemookwu:

- (a) Aka mmiri mmiri ka e ji eri utara ede.
- (b) A na-agwo nsi odo anya anaghi etinye ya ose.
- (ch) Egwu dagharịa a tugharịa ukwu egwu.
- (d) E lebe ihe nkita na-eri agaghi eri anu ya.
- (e) Ibu ebughi ibu anaghi agworu yaaju riri nne.
- (f) Ihunye mmanu n'oku abughi uzọ a ga-esi menyuo oku.
- (g) Isi ala anaghi ato ebe e tiri ya.
- (gb) Ihu di mma adighi mma iga mbu.
- (gh) Ka ewu tara igu o kpeere ekwere?
- (gw) Nwanne na nwanne noro n'ogu nwuo, onye obia a kpara aku nna ha.

- (h) Okwu atughị ụlọ anaghị amara ya uko.
- (i) Otu anya ka e ji alụ di na nwunye.
- (i) Ụkwụ ọkụkọ zọrọ nwa ya agaghị egbu ya.
- (j) E were aka nri tie nwata ihe e were aka ekpe gugu ya.
- (k) Ọ bughị ka aka ha ka a na-eti nwa.

Iji nkenke akụkọ wee ziputa etu ilu Igbo ụfọdụ si buru ngwaọrụ e ji enweta udo n'etiti ndị Igbo mgbe ha nwere nsogbu.

- Nziputa nke mbụ:**
- (i) Aka mmiri mmiri ka e ji eri ụtara ede.
 - (ii) Otu anya ka e ji alụ di na nwunye.

Ihe merenụ: Ebe a nọ n'ikpe di na nwunye

Onye mkpesa: Nwunye

Ndị nọ n'ikpe: ụmụnna nke nwoke

Ebe ihe nọ mee: Ogidi

Ụmụnna nọ n'ikpe n'Ogidi ebe nwunye nwanne ha nwoke kpesara ha banyere agwa nwanne ha, agwa teerela di ya na-akpa n'enweghị mmụọ mgbanwe. Nwaanyị ahụ wee na-agwa ndị be di ya na ya agaghị anabatazi agwa ahụ ma ncha. Ndị be di ya maara na nwanne ha nwoke amaghị eme kama ha gwara nwunye ya si; “Anyị ma na nwanne anyị amaghị eme kama anyị na-ariọ ka idibezie niihina, ọ bụkwanụ aka mmiri mmiri ka e ji eri ụtara ede maọbụ na otu anya ka e ji alụ di na nwunye.”

E ji ilu a were dūọ nwaanyị ahụ ọdụ ka ọ hapu diwe ma nagide ọnọdụ o nwetara onwe ya site n'alumdi. Nke a ga-eme ka obi dajūọ nwaanyị ka o were ihe ọ lūtara na di ma nwe nchekwube n'otu ụbọchị n'ihe ga-adị mma.

- Nziputa nke abụọ:**
- (i) A na-agwọ nsi odo anya anaghị etinye ya ose.
 - (ii) Ihunye mmanụ n'ọkụ abughị ụzọ a ga-esi menyuọ ọkụ.

Ihe merenụ: Ebe ụmụokorobia abụọ na-alụ ọgụ.

Onye mkpesa: Nne otu n'ime ha.

Ndị nọ n'ikpe: Nwoke na nwunye ya.

Ebe ihe nọ mee: N'ahia ọhụụ dị n'ọnicha.

Ụmụ okorobia abụọ na-azọ ndị ahia were kowa ọny, wee lūwa ọgụ. Ha abụọ wee danye n'ọdụ ahia nne onye nke ọzọ, ebe ọ bụ nwa ya bu ụzọ tūọ ọgụ. Mgbe ndị na-edozi ikpe na-ekpezi, nwaanyị emebiri ihe ọ kpọbara n'ahia bụ nne otu n'ime ya wee si ha; “A ga-akwū m ụgwọ ihe ha mebiri. Mgbe a na-asị onye e mejoro ka ha hapu esemookwu ka nwaanyị ahụ malitere ikwu maka ihe ya emebisiri n'agbanyeghị na ọ bụ nwa ya bụ isi sekpu nti n'esemookwu ahụ. Nwoke ahụ na nwunye ya nọ n'ikpe wee baa mba si nne nwata ahụ ya kwusị ụdị okwu ahụ maka na o nwere ike ime ka onye achoro okwu nwee mkpali iwe, wee si; “A na-agwọ nsi odo anya anaghị etinye ya ose maọbụ ihunye mmanụ n'ọkụ abughị ụzọ a ga-esi menyuọ ọkụ.”

Nziputa nke atọ: Egwu dagharịa a tugharịa ụkwu egwu.

Ihe merenụ: Nwaanyị nwetara ọrụ ọhụụ na-enye ya ego mana ọ naghị alọtazi n'oge n'ụlọ ya.

Onye mkpesa: Di nwaanyị

Ndị nọ n'ikpe: Ndị ọgọ (ndị be nwaanyị)

Ebe ihe nọ mee: Igbariam

Ndị ọgọ nọ n'ikpe, ebe nwoke kpere nwunye ya na kemgbe o bidoro ọrụ na Mahadum di n'Igbariam na ọ naghị alọtazi n'oge. ọ kowara si na ego a na-akwụ ya na-abara ha uru kama na ọ naghị alọta n'oge were siere ya na ụmụ nri n'oge. Ka ndị ọgọ nūrūchara mkpesa ya ha chọputara na nwaanyị na-arụ ọrụ Bekee na o nweghị onwe ya, ọzọ ọ na-enwete ego e ji eri nri n'ụlọ ha wee duọ di ya ọdụ si; "Egwu dagharịa a tugharịa ụkwụ egwu". Ya mere ọ bụrụ na ọrụ a baara ezinụlọ ya uru ya leghara anya oge o ji abata niihina ọ bụ ọrụ Bekee na o nweghị onwe ya ịla mgbe soro ya.

Nziputa nke anọ: (i) ụkwụ ọkụkọ zoro nwa ya agaghị egbu ya.

(ii) E lebe ihe nkita na-eri agaghị eri anụ ya

Ihe merenụ: Ebe a nọ n'ikpe nwaanyị na di ya.

Onye mkpesa: Nwaanyị kpesaara ụmụna di ya etu di ya si achugharị onye ọbụla a kpọrọ nwaanyị n'ogbe ha.

Ndị nọ n'ikpe: ụmụna nwoke na ụmụna nwaanyị

Ebe ihe nọ mee: N'Ihiala

Nwaanyị gara gwa ụmụna di ya na ụmụna be nna ya na o nweghị ihe ọzọ ga-ejikọ ya na di ya inwe mmekọ edina dika di na nwunye niihina ọ bụ mkpị na-agbara ọha. O kwuru nke a niihina ụjọ na-atụ ya ibute ọrịa nsi nwaanyị n'ụdị ọbụla. Di nwaanyị ahụ na-agaghari na-akọ na nwunye ya juru ya ndina, nke kpariri mmụọ nwaanyị ịkoro ndi ikwunaibe ihe mere o jiri ju di ya ndina. Ka o kpesachara ikpe ụmụna abụọ ndi ahụ wee hata na nwoke ahụ emeghi nke oma ma ncha. Ma niihina ikpe anaghị amakebe nwoke n'ala igbo, otu onye wee si nwaanyị ahụ na ọ ghaghị igbaghara di ya niihina E lebe ihe nkita na-eri agaghị eri anụ ya, na-asị na ụkwụ ọkụkọ zoro nwa ya anaghị egbu ya, na ya gbaghara di ya.

Nziputa nke ise: (i) Ibu ebughi ibu anaghị agworo ya aju hiri nne.

(ii) Okwu atughị ulọ anaghị amara ya uko.

Ihere merenụ: Ikpe na otu nwaokorobia na-akọ na ya bụ enyi

nwata nwaanyị ma ha abughị.

Onye mkpesa: Nwaagboghobia

Ndị nọ n'ikpe: Ezinụlọ nke nwaagboghobia

Ebe ihe nọ mee: N'Alọ

Nwata nwaagboghọ nūrū na otu ikorobia nọ n'obodo ha sirị na ha bụ enyi mana ha anaghị eri enyi. O wee nwee mwute puru iche wee kpọrọ nne na nna ya ihe ọ nūrū. Ka o kpesachara nna ya wee juo ya ma ha a na-eri enye n'ezie, ọ si mba na o nweghị ihe jikotara ha abụọ. Nna ya wee chọputa na nwa ya nwaanyị gwara ya eziokwu, wee si na ebe okorobia ahụ agwaghị ya n'ihu na ọ bụ enyi ya kama ọ bụ naanị asiri, ọ si nwa ya nwaanyị na okwu adighi n'akukọ ahụ, ya mere, Ibu ebughi ibu anaghị agworo ya aju hiri nne, maobu okwu atughị ulọ anaghị amara ya uko.

Nziputa nke isii: Isi ala anaghị atọ ebe e tiri ya.

Ihe merenụ: Ikpe nwaanyị na di ya niihi akwa ya niile di ya gbara oku.

Onye mkpesa: Nwaanyị a gbara akwa ya oku

Ndị nọ n'ikpe: Ndị enyi ezinụlọ di na nwunye ahụ.

Ebe ihe nọ mee: N'Enugwu

Nwaanyị chọputara na di ya n'otu ajadu bi n'ogbe na-eri enyi nke mere na mgbe ụfọdụ di ya gwa ya ka ya gaa hụ nne ya n'ime obodo, ọ gaa rahụ na be ajadu ahụ. Ka nwaanyị chọputara agwa ojoo di ya na-akpa o wee gaa n'ulo nwaanyị ahụ ụbọchị di ya nọ ebe ahụ wee tie ajadu ahụ ihe di egwu ma mebo di ya n'ihu oha. Di ya were onuma juru ya obi bupute igbe akwa nwaanyị ahụ wee gbaa akwa niile di n'ime ya oku ma kwere ike. Mgbe ndi enyi ha ne-ekpeziri ha maka ihe merenụ nwaanyị na-aba mana ndi nọ ebe ahụ sirị ya rịo di ya mgbaghara niihi mmebo ahụ o meboro ya be enyi ya nwaanyị. Nwaanyị wee tie mkpu akwa si na kama ya ga-eme nke ahụ ihe di abuo otu mee niihina mmegbu abaala n'ikpe ahụ. ọ noro na-eti na-ebe akwa ariri ma si na ya agaghị eme ya eme. Otu nwaanyị so na ndi enyi ezinụlọ ahụ wee tie mkpu n'olu ike si; nwaanyị ibe m, I hulanu, biko mee ihe e kwuru niihina isi ala anaghị atọ ebe e tiri ya ka e nye oghere ka udo biaghachi n'ulo unu ozo.

Nziputa nke asaa: Ihu di mma adighi mma iga mbo

Ihe merenụ: Nwoke na ibe ya nwere nghotahie niihina otu ji ibe ya ugwo.

Onye mkpesa: Onye e ji ugwo

Ndị nọ n'ikpe: Ndị otu ogbo

Ebe ihe nọ mee: Na Nnoka

Otu nwoke ka a maara dika ezigbo mmadu, ọ na-enyere ndi mmadu aka mgbe ha biakwutere ya ma otu naara ya ego ka ọ zuo ahia n'onwa olenale ka o weghachiri ya ego ahụ o biiri ya. Ka onye o ji ugwo chere ihe ruru afọ abuo na uma iwe wee juputa ya obi, o wee were ikike ndi uweojii ikpochi onye ugwo n'ulo nga. Akuko wee ruo ndi otu ogbo ha nti ha wee kpoo ha ka ha bja ka edoziere ha ihe butere esemookwu n'etiti ha. Ka onye ji ugwo kwuchara si nyekwu ya otu afọ ozo, onye e ji ugwo wee si na ya agaghị ekweta niihina ọ dizi ka ya amaghị ihe, na ya ga-akpochiri ya n'ulo mkporo. Otu onye n'ime ndi ogbo ha wee kpoo ya aha si, Nna ohanaze maara nke oma na i bu ezi onye mana ihe ekwensu na-acho bu imeto aha gi, biko nyekwu ya oghere etu o siri rịo niihina e kwesighi iko ajo akuko n'isi gi makana ihu di mma adighi mma iga mbo.

Nziputa nke asatọ: Nwanne na nwanne noro n'ogu nwuo onye obia a kpara aku nna ha.

Ihe merenụ: umu ejima bu diokpara na-azo onye ga-anochi nna ha bu eze obodo.

Onye Mkpesa: umu ejima

Ndị nọ n'ikpe: Ndị nze na ozo

Ebe ihe nọ mee: N'Aba

Eze na-achị Aba mutara umu ejima nwoke abuo dika diokpara tupu ọ nwuo, ka ọ nwuchara umuaka abuo a na-azo onye ọ diiri inochi nna ha dika eze. Nsogbu ruru na ha abuo anaghị eji anya di ha n'isi ahurita ibe ha. Ka akwa nne ha ruru ndi nze na ozo nti ha wee si ka a nokoo kpezire umu eze okwu di n'etiti ha. Na mgbagha otu n'ime ha si na a muru ha otu ubochi ma buru n'otu oge kama na ya ka nke ozo mata omenaala niihina ọ noteela aka n'ala Bekee. Nke ozo si na a muru ha otu ubochi ma ya bu uzo puta uwa. Idezi okwu wee taa akpu nke mere na ndi nze na ozo obodo gbabiri abuo, ufo sonyere otu ndi ozo sonyere nke ozo. Otu okenye wee bilie si ha ebe ha ekwetaghị nke ibe ha na-ekwu na ala eze ga-esi be ha puo, banye n'ezinulo ozo udo di. ọ gwara ha na o nweghi ike kariri ha abuo idi n'otu n'ihe ha na-eme. Na mmechi okwu ya o wee si ha na nwanne na nwanne noro n'ogu nwuo onye obia akpara aku nna ha. Ha wee kweta otu n'ime ha wee chie eze.

Nziputa nke iteghete: Ka ewu tara igu o kpeere ekwere?

Ihe merenụ: Nwoke chọputara na nwunye ya na nwoke ozo nwere mmeko edina.

Onye mkpesa:	Dibiulọ
Ndị nọ n'ikpe:	umunna nke nwoke
Ebe ihe nọ mee:	N'Uli

Otu nwoke chọputara na nwunye ya na enyi ya nwoke na-enyere ya na ezinụlọ ya aka na-enwe mmekọ edina wee kpọkwo umunna ka ha bịa nuri ihe ojoo enyi ya mere ya. Ka umunna na-atule esemookwu ahụ, ha chọputara na enyi ya nwoke ahụ bu ya na-akuru ya nri site n'aka nwunye ya. Ha jiri uche di nko wee nyochaputa ebe ihe siri rie mperi. Ha wee duọ nwanne ha nwoke odu si ka ewu tara igu o kpeere ekwere? Ha mere nke a ka onuma ya dajuọ nihiina o hịara ahụ nwoke inyere nwaanyi aka na nkiti maobu nwaanyi achoghi uzọ isi mee ka obi di nwoke ahụ na-enye aka mma.

- Nziputa nke iri:**
- (i) E were aka nri tie nwata ihe e were aka ekpe guguo ya.
 - (ii) O bughị ka aka ha ka a na-eti nwa

Ihe meenụ: Nwata riri ugwo akwukwo ya.

Onye mkpesa: Nne nwa

Ndị nọ n'ikpe: Ndị nnaochie nwata ahụ.

Ebe ihe nọ mee: N'Amaofu

Otu nwoke nyere nwa ya ego ugwo akwukwo ya ka o kwuo n'amaghi na o kwughi. Mgbe nna ya jiri chọputa o wee gaa n'uloakwukwo kporo nwa ya kpola na be ya n'ime obodo si ya aguzila akwukwo nihiina o dighi ya mkpa o wee rie ugwo akwukwo ya. Ka nne nwa ahụ rioro di ya otutu onwa hu na o kwetaghị, o wee rioro ndi nnaochie di ya ikpe banyere nwa ha. o gwara ha hoo haa na agwa nwata ahụ kpara adighi mma mana nwata ahụ noba n'ulo n'ime obodo o nwere ike o mutakwuo ihe ojoo kariri nke o merela o wee rioro ikpe ka ha rioro ya di ya n'isi nwata ahụ ka o gbaghara ya. Otu n'ime ndi nnaochie wee kwacha ikiri si nna nwata ahụ na ebe nwata norori onwa ano n'ime obodo na a ga-ezighachi ya n'uloakwukwo. Ka o kwuchara nke a o wee si nna nwata ahụ na e were aka nri tie nwata ihe e were aka ekpe guguo ya maobu na o bughị ka aka ha ka a na-eti nwa. O kwuru nke a ka mmuo nwoke ahụ dajuo ka o wee nwee ike weputa ego ozọ wee kwuroro nwa ya ugwo akwukwo.

N'ezie, ka udo wee chia n'ebe niile n'ala Igbo, e nwere ndi o na-emetuta n'obi ikpa udo n'oge niile. Ha na-ejikari atumatu okwu a bu ilu eme ya nke oma. ozokwa, onye Igbo obula a tuuru ilu na-ekwu maka udo anaghi asa okwu ahụ asa, o na-adị ka a kpunyere ya mmiri n'onu ozigbo. o buru onye na-aba mba o mechie onu ya ozigbo, o buru onye na-alu ogu maobu na-eti mmadu ihe ume apuo ya n'ahu ozigbo.

Ilu ndi a bu ogwu na agwo onuma ma na-eme ka udo di n'etiti umu Igbo niile. Niihina ha tukwasiri ndi okenye, ndi ichie, umuokpu, mmanwu obi na ha na-ekpe ikpe nkwumooto, ihe obula a gwara ha n'ilu okwu ndi ahụ ha na-ewere ya dika olu Chi ukwu. Ha na-akpa udo n'eleghi mmadu anya n'ihu maobu ogaranya maobu ogbenye.

Edensibia

Achebe C. (1958). *Things fall apart*. London: Heinemann ducational Books Limited.

Austin, J.I. (1962). *How to do things with words*. London: Clarendon Press.

Grundy, P. (2008). *Doing pragmatics* (3rd ed.) UK: Hodder Education.

Mey Jacob L. (2001). *Pragmatics: An introduction* (2nd ed.) London. Blackwell publishing Co.

Nwachukwu, Agbada J.O.J. (2002). *The Igbo proverbs: A study of its conteut, performance and functions*. Enugu; John Jacobs publishers.

- Nwolise O.B.c. (2004). *Traditional approaches to conflict resolution among Igbo people of Nigeria. Reinforcing the need for Africa to rediscover its root*. Amani Journal of African Peace. No. 1.
- Ike – Iloanusi A. (2014). *Proverbs – A speech act analysis*. A master's thesis submitted to Department of linguistics.
- Ajiboye, E.M. (2012). Proverbs and the management of conflicts in Oum. Ndimele (Ed.), *Language, Interactive and Communication in a dynamic World. A festschrift for Chinyere Ohiri – Aniche*, vol. 9, 305-317.
- Levinson, Stephen C. (1983). *Pragmatic* – Cambridge: Cambridge University Press.
- Saeed, John I. (2003). *Semantics*. UK: Blackwell Publilshing Ltd.
- Osasinwo, W. (2003). *Introduction to discourse analysis & Pragmatics*. Lagos: Femulos – Felos Publishers.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge; Cambridge University Press.
- Obiechina, e. (1975). *Culture, traditional and society in the West African Novel* Cambridge: Cambridge university Press.